

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

เอวํ เม สุตํ :- เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหฺรติ เชตวนเณ อนาถปิณฺฑติกสฺส อารามเ.ตตฺร โข ภควา ภิกฺขุ อามนฺเตสิ “ภิกฺขโว”ติ “ภทฺนฺเต”ติ เต ภิกฺขุ ภควโต ปจฺจสุโสสุํ. ภควา เอตทโวจ. ฯเปฯ

อหฺลจ โข ภิกฺขเว เอวํ วทามิ. สจฺเจ ตุมฺหากํ ภิกฺขเว อรณฺญคตฺตานํ วา รุกฺขมฺูลคตฺตานํ วา สฺถณฺญาการคตฺตานํ วา อุปฺปชฺเชยฺย ภยํ วา นฺนภิตตฺตํ วา โลมหนํโส วา, มเมว ตสฺมี สมเย อนุสฺสเรยฺยาถ.

“อิติปิ โส ภควา อรหํ, สมฺมาสมฺพุทฺโธ, วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน, สุกโต, โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ, สตฺถา เทวมนฺุสฺสานํ, พุทฺโธ ภควา”ติ. มมฺลหิ โว ภิกฺขเว อนุสฺสรตํ ยํ ภวิสฺสติ ภยํ วา นฺนภิตตฺตํ วา โลมหนํโส วา, โส ปหิยิสฺสติ.

โน เจ มํ อนุสฺสเรยฺยาถ, อถ ชมฺมํ อนุสฺสเรยฺยาถ.

“สุวากฺขาโต ภควตา ชมฺโม, สนฺทิภูจฺฐิโก, อกาลิโก, เอหิปสฺสุสิโก, โอปเนยฺยิโก, ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญหิ”ติ. ชมฺมมฺลหิ โว ภิกฺขเว อนุสฺสรตํ ยํ ภวิสฺสติ ภยํ วา นฺนภิตตฺตํ วา โลมหนํโส วา, โส ปหิยิสฺสติ.

โน เจ ชมฺมํ อนุสฺสเรยฺยาถ, อถ สงฺฆํ อนุสฺสเรยฺยาถ.

“สุปฺปปฏิปนฺโน ภควโต สวากสงฺโฆ, อุชฺฐุปฺปฏิปนฺโน ภควโต สวากสงฺโฆ, ฉฺยาปฺปฏิปนฺโน ภควโต สวากสงฺโฆ, สามิจิปปปฏิปนฺโน ภควโต สวากสงฺโฆ, ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยฺุคานิ อญฺฺฐ ปุริสปุคฺคลา เอส ภควโต สวากสงฺโฆ, อาหุเนยฺโย, ปาหุเนยฺโย, ทกฺขิณฺเนยฺโย, อลฺขลิกฺรณฺเณยฺโย, อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺเขตฺตํ โลกสฺสา”ติ. สงฺฆมฺลหิ โว ภิกฺขเว อนุสฺสรตํ ยํ ภวิสฺสติ ภยํ วา นฺนภิตตฺตํ วา โลมหนํโส วา, โส ปหิยิสฺสติ.

“ตํ กิสฺส เหตุ ? ตถาคโต หิ ภิกฺขเว อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิตฺตราโค วิตโทโส วิตโมโห อภีรฺุ อจฺจนฺภิ อนฺุตราสี อปฺลาयी”ติ. อิทมโวจ ภควา.

(สํ.สคฺคาถวคฺค ๑๕/๒๔๕/๒๖๓ – ๔ ชชคฺคสุตฺต)

ธชัคคสูตร เล่มที่ ๑๕ ว่าด้วยเรื่องยอตรง

(๒๔๕) อันข้าพเจ้า สดับมาแล้ว อย่างนี้

ในสมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาค รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลาย ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย”. ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ทูลรับพระคำรัสแล้ว ของพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ”. พระผู้มีพระภาค จึงได้ตรัส ซึ่งเรื่องนี้ว่า ฯเปฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคต ย่อมกล่าว อย่างนี้แล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หากว่า ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง หรือความขนพองสยองเกล้า พึงบังเกิดแก่พวกเธอผู้อยู่ในป่า อยู่ที่โคนไม้ หรืออยู่ในเรือนว่าง, ในสมัยนั้น พวกเธอพึงระลึก เนื่อง ๆ ถึงเราเท่านั้นว่า

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น (พระโคตมพุทธะ) ทรงชื่อว่า อรหันต์ แม้เพราะเหตุนี้ คือ ทรงเป็นผู้ไกลจากสรรพกิเลส

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า สัมมาสัมพุทธะ แม้เพราะเหตุนี้ คือ ทรงเป็นผู้ตรัสรู้ญะยธรรมโดยชอบด้วยพระองค์เอง

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า วิชชาจรณสัมปันนะ แม้เพราะเหตุนี้ คือ ทรงเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า สุกตะ แม้เพราะเหตุนี้ คือ ทรงเป็นผู้เสด็จไปด้วยดี

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า โลกวิทู แม้เพราะเหตุนี้ คือ ทรงเป็นผู้รู้โลก

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า อนุตตโร ปุริสทัมมสารถิ แม้เพราะเหตุนี้ คือ ทรงเป็นนายสารถิคือผู้ยังบุรุษบุคคลผู้ควรแก่การฝึกให้เล่นไป ไม่มีใครยิ่งกว่า

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า สัตถา เทวมนุสสถานัง
แม้เพราะเหตุนี้ คือทรงเป็นผู้อนุศาสน์ ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า พุทฺธะ แม้เพราะเหตุนี้ คือทรงเป็นผู้
ตรัสรู้หรือริยสัจจ์ ๔ และทรงยังสัตว์ทั้งหลาย แม้เหล่าอื่นให้ตรัสรู้

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า ภควา แม้เพราะเหตุนี้ คือ ผู้จำแนก
ซึ่งสรรพธรรมทั้งหลาย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะว่า เมื่อพวกเธอ ระลึกเนื่องๆถึงเรา ความกลัว
ความหวาดสะดุ้ง หรือความขนพองสยองเกล้าใด จักเกิดขึ้น,ก็จักหายไป.

ถ้า พวกเธอ ไม่พึงระลึกเนื่องๆถึงเรา, ที่นั้น พวกเธอ พึงระลึกเนื่อง ๆ
ถึงพระธรรมว่า

พระสัทธรรม ๑๐ อันพระภควา ตรัสไว้ดีแล้ว

โลกุตตรธรรม ๘ อันพระอริยะพึงเห็นด้วยตนเอง

มรรคธรรมที่ไม่มีกาลเวลา ในการให้ผล

โลกุตตรธรรม ๘ ที่ควรมาดู

โลกุตตรธรรมที่ควรซึ่งการนำเข้าไปในจิต

โลกุตตรธรรม ๘ อันเหล่าวิญญูชนมีอุคคมภูติญญเป็นต้น พึงรู้ในตนๆ
คือเฉพาะตน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะว่า เมื่อพวกเธอ ระลึกเนื่องๆถึงพระธรรม
ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง หรือความขนพองสยองเกล้าใด จักเกิดขึ้น,ก็จักหายไป.

ถ้า พวกเธอ ไม่พึงระลึกเนื่องๆถึงพระธรรม, ที่นั้น พวกเธอ พึงระลึกเนื่อง ๆ
ถึงพระสงฆ์ว่า

สุปฏิปันุโน ภควโต สาวกสงฺโฆ

พระอริยสงฆ์สาวก ของพระภควา

เป็นผู้ปฏิบัติดี(ผู้ปฏิบัติซึ่งอริยมัคคปฎิปปทา)

อุชุปฏิปนุโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระอริยสงฆ์สาวก ของพระภควา เป็นผู้ปฏิบัติตรง(ผู้ปฏิบัติซึ่งอริยมัคคปฏิบัติทาที่กิเลสทั้งหลายไม่หวนกลับ)

ญายปฏิปนุโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระอริยสงฆ์สาวก ของพระภควา เป็นผู้ปฏิบัติที่สมควร(ผู้ปฏิบัติซึ่งอริยมัคคปฏิบัติทาที่สมควรและไม่แย้งนิพพาน)

สามิจิปฏิปนุโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระอริยสงฆ์สาวก ของพระภควา เป็นผู้ปฏิบัติที่คล้อยตาม(พระนิพพาน)

พวกท่านเหล่านี้ คือบุรุษ ๔ คู่ ได้แก่ พระอริยบุรุษบุคคล ๘ จำพวก

นั้น เป็นพระอริยสงฆ์สาวก ของพระภควา

ผู้ควรรับสักการะ(ปัจจัยที่เขานำมาบูชา)

ผู้ควรแก่ปัจจัยที่เขาจัดไว้ต้อนรับ

ผู้ควรรับทักษิณาทาน

ผู้ควรแก่อัญชลีกรรม

เป็นนาบุญที่ประเสริฐ ของชาวโลก.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะว่า เมื่อพวกเธอ ระลึกเนื่องๆถึงพระสงฆ์ ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง หรือความขนพองสยองเกล้าใด จักเกิดขึ้น,ก็จักหายไป.

เรื่องนั้น เป็นเพราะเหตุอะไร ?

เพราะว่า พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้ปราศจากราคะ ปราศจาก โทสะ ปราศจากโมหะ เป็นผู้ไม่มีความกลัว ไม่หวาดเสียว ไม่สะดุ้ง ไม่หนีไป.

พุทธธานุสสติภาวนาวิธี

โดยสัพพัตถกะและปาริหาริยกรรมฐาน

ความหมายของคำว่า พุทธธานุสสติ

๑.อนุ อนุ สติ อนุสฺสติ, ปุณฺปุณฺํ อูปฺปชฺชนโต.(ปาติปุพฺพทกมฺมชารยสมาส)

ความระลึกเนื่องๆ ชื่อว่า อนุสฺสติ, เพราะเกิดขึ้นบ่อยๆ.(อนุ ในอรรถปุณฺปุณฺํ)

๒.สติเยว อนุสฺสติ.

สตินั่นเอง ชื่อว่า อนุสฺสติ.

มหาฎีกา ข้อ ๑๒๓

อัยฺ อนุ-สทฺโท “อุปฺลพฺภติ”ติอาทิสฺ อูป-สทฺโท วีย อนฺตฺลโก, นาปี
"สญฺชานนํ ปชานนํ"ติอาทิสฺ สํสทฺทาทโย วีย อตฺถนฺตรทีปโกติ ทสฺเสติ.

อนุศัพท์นี้ ท่านแสดงว่า ไม่มีความหมาย เหมือนกับ อุปศัพท์ ในคำมี
อาทิวา "อุปฺลพฺภติ", ทั้งไม่เป็นศัพท์แสดงอรรถอื่น เหมือนกับ สํ ศัพท์เป็นต้น
ในคำมีอาทิวา "สญฺชานนํ - ความรู้จำ, สํ ในอรรถองฺก-เครื่องหมาย,
ปชานนํ ความรู้โดยประการต่างๆ, ป ในอรรถปการ".

๓.ปวตฺตติตพฺพฐานมฺหิเยว วา ปวตฺตตฺตา สทฺชารปพฺพชิตฺตสฺส กุลปฺตฺตสฺส
อนฺรูปา สตีติ อนุสฺสติ.(ปาติปุพฺพทกมฺมชารยสมาส, อนุ ในอรรถอนฺรูปา)

ชื่อว่า อนุสฺสติ เพราะมีความหมายว่า เป็นสติที่สมควร แก่กุลบุตร ผู้บวช
ด้วยศรัทธา เพราะความเป็นสติที่เป็นไป ในฐานะอันควรให้เป็นไปเท่านั้น.

พุทฺธํ อารพฺภ อูปฺปนฺนา อนุสฺสติ พุทฺธานุสฺสติ.

อนุสฺติ ที่เกิดขึ้น ปรารภหวังเหนี่ยว ซึ่งพระพุทฺธคุณ ชื่อว่า พุทฺธานุสฺสติ.
คำว่า พุทฺธานุสฺสติ นี้ เป็นชื่อ ของสติ ที่มีพระพุทฺธคุณทั้งหลายเป็นอารมณ์.

ในบัดนี้ พระพุทฺธคุณทั้งหลาย ของพระผู้มีพระภาคพุทฺธเจ้า อันพระโยคี
ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาที่ไม่สั่นไหวอันมาแล้วโดยอริยมรรค หรือแม้ปสาทะ

ของปุถุชนที่เหมือนกับปสาทะอันมาแล้วโดยอริยมรรคนั้นคือเป็นปสาทะที่ไม่สั้นไหว เพราะทักขิณิกตวาทะ เป็นผู้ปรารถนาเพื่อยังพุทธธานุสสติให้เจริญขึ้น เป็นผู้ไปในที่ลับเพื่อกายวิเวก ในเสนาสนะที่สมควร อันประกอบด้วยองค์ ๕ ที่เว้นโทษ ๑๘ อย่าง, เป็นผู้หลีกเลี่ยงจากอารมณ์ต่างๆ ในภายนอก แล้วซ่อนเร้นอยู่ในอารมณ์กรรมฐาน โดยชอบ(ด้วยจิตตวิเวก), พึงภาวนาระลึกเนื่อง ๆ ตามนัยที่มาแล้ว ในพระบาลีอย่างนี้ว่า

“อติปิ โส ภควา อรหํ, สมฺมาสมฺพุทฺโธ, วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน, สุคโต, โลกวิทู , อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ, สตฺถา เทวมนุสฺसानํ, พุทฺโธ, ภควา”

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น(พระโคตมพุทธะ) ทรงชื่อว่า อรหันต์ แม้เพราะเหตุนี้ คือ ทรงเป็นผู้ไกลจากสรรพกิเลส

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า สัมมาสัมพุทธะ แม้เพราะเหตุนี้ คือ ทรงเป็นผู้ตรัสรู้ญะยธรรมโดยชอบด้วยพระองค์เอง

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า วิชชาจรณสัมปັນนะ แม้เพราะเหตุนี้ คือ ทรงเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า สุคตะ แม้เพราะเหตุนี้ คือ ทรงเป็นผู้เสด็จไปด้วยดี

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า โลกวิทู แม้เพราะเหตุนี้ คือ ทรงเป็นผู้รู้โลก

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ แม้เพราะเหตุนี้ คือ ทรงเป็นนายสารถิคือผู้ยังบุรุษบุคคลผู้ควรแก่การฝึกให้เล่นไป ไม่มีใครยิ่งกว่า

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า สตถา เทวมนุสสานัง แม้เพราะเหตุนี้ คือทรงเป็นผู้อนุศาสน์ ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า พุทธะ แม้เพราะเหตุนี้ คือทรงเป็นผู้
ตรัสรู้หรือริยสัจจ์ ๔ และทรงยังสัตว์ทั้งหลาย แม้เหล่าอื่นให้ตรัสรู้

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า ภควา แม้เพราะเหตุนี้ คือ ผู้จำแนก
ซึ่งสรรพธรรมทั้งหลาย.

อนุสสรณนัย

นัยแห่งความระลึกในพระพุทธรูปทั้งหลาย

พระโยคีย่อระลึกเนื่อง ๆ อย่างนี้ว่า

๑. โส ภควา อิติปิ อรหํ

(บทว่า ภควา เป็นนามศัพท์, อรหํ เป็นคุณศัพท์, แม้พุทธรูปบาทที่เหลือก็นัยนี้)

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น(พระโคตมพุทธะ) ทรงชื่อว่า อรหันต์
แม้เพราะเหตุนี้ คือ

ทรงเป็นผู้ไกล จากสรรพกิเลส เพราะทรงทำลายกิเลสทั้งหลาย
พร้อมทั้งวาสนา ด้วยอริยมรรค(๑,อรหํ, อารกานิปาต,อา เป็น อ,ภเป็นห,ลงนิคคหิต)

ทรงเป็นผู้กำจัดข้าศึก คือกิเลสทั้งหลาย ด้วยอริยมรรค (๑,อร โย หนิติ อรหํ, อริ +
หน - ในการกำจัด + กวิ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ,อิเป็นอ,ลบ นุ ที่สุดธาตุ,ลงนิคคหิต)

ทรงเป็นผู้ทำลายชื่อกำ แห่งสังสารจักร ด้วยอริยมรรคทั้งหลาย ความว่า
ลือคือสังสาระ(สังสารจกุกัม)นี้ ไค ที่เป็นไปอยู่ตลอดกาลอันเว้นเบื้องต้น
อันประกอบไว้อย่างดี ที่รทคือภพทั้ง ๓ (ลือคือสังสาร)มีคุม(นาภิ)ทำด้วยอวิชาและ
ภวตัณหาอันเป็นอวัยวะที่เป็นมูลจึงเหมือนคุมของรถจักร,

มีอภิสังขาร ๓ คือปุณฺณยาภิสังขารเป็นต้นเป็นชื่อกำ(อริ) เพราะอภิสังขาร ๓
เป็นตัวเชื่อมเกี่ยวอวิชาตัณหาอันเป็นปัจจัยเข้าไว้กับชรามรณะอันเป็นผล
จึงเหมือนชื่อกำที่เป็นตัวเชื่อมเกี่ยวคุมเข้าไว้กับกง,

มีชรามรณะเป็นกง(เนมิ) เพราะปรากฏ โดยภาวะเป็นที่สุครอบในภพนั้นๆ, ใช้เพลลา(อกุเขน)อันทำด้วยอัสวสมุทัย(เหตุเกิดคืออัสวะ เพราะเป็นการณะของอวิชาเป็นต้น)สอดเข้าแล้ว(ที่คุม),

ก็ เพลลาเป็นประธานเหตุ แห่งการหมุนไปของล้อรถ ฉันทไค, อัสวสมุทัย ก็เป็นประธานเหตุ แห่งการหมุนไปของล้อคือสังสาระ ฉันทัน. (ความว่า ครั้นเมื่อเพลลา ขับหมุนอยู่ คุมก็ย่อมหมุน ไป, ครั้นเมื่อคุมขับหมุน ไปอยู่ ซึ่งกำก็หมุน ไป, ครั้นเมื่อซึ่งกำขับหมุน ไปอยู่ กงก็ย่อมหมุน ไป เพราะเหตุนี้ ซึ่งว่า ล้อหมุนไปอยู่ เพราะเพลลาเป็นประธานเหตุ)

อีกอย่างหนึ่ง สังสารวัฏฏ์อันมีส่วนสุดที่บุคคลไปตามรู้ไม่ได้ เรียกว่า สังสารจักร. อวิชาเป็นคุม(เนมิ) เพราะเป็นมูล, ชรามรณะเป็นกง(เนมิ) เพราะเป็นที่สุครอบ, **ธรรม ๑๐ ที่เหลือเป็นซึ่งกำ(อรา)** เพราะมีอวิชาเป็นมูล และมีชรามรณะเป็นที่สุครอบ(๑, อรา หนีติ อรห, อรา - ซึ่งกำ + หน - ในการทำลาย + กุวิปัจจัยในกัตตุสาธนะ, อาทีรา เป็น อ, ลบ นุ ที่สุดธาตุ, ลงนิกคหิต)

ทรงเป็นผู้ควร ต่อทักษิณาวัตถุทั้งหลายมีปัจจัย ๔ และต่อการบูชาอย่างวิเศษ (๑, จีวราทิปัจเจ ปุชาวิเสสญจ อรหตีติ อรห, อรห - ในความสมควร + อ ปัจจัย, อนตปัจจัยในกัตตุสาธนะ)

และทรงเป็นผู้ไม่มีที่ลับ ในการทำบาปทั้งหลาย (๑, นตฺถิ รโห อสุสาติ อรห, น + รห ศัพท์ - ที่ลับ, น เป็น อ, นิปาตปุพพทพหุพพิหิสมาส)

อธิบายบทว่า वासना ในอรรถของอรหัตคุณ

วิ. วสียเตติ **वासना**. (वास อุปเสวय + यु+ อาอิตติ โชตกปัจจัย, यु เป็น อน)

ซึ่งว่า **वासना** เพราะอรรถว่า กุศล หรืออกุศล หรือว่า กิริยาที่ถูกเสพคุ้นยิ่ง

ว่าด้วย อกุศลवासนา

ปิลินทวัจฉสูตร

วจนฺตส ภิกฺขเว ภิกฺขุโน ปญฺจ ชาตีสตานิ อพฺุโภกิญฺณานิ พุราหุมนฺกุเล
ปจฺจาชาตานิ, โส ตสฺส วสฺสวาโท ทิฆรตฺตํ สมฺมาจิณฺโณ.

(ขุ.อุ.นนทวคฺค ปิลินทวจนฺตสฺส ตฺถ ๒๖ หน้า ๑๓๐)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สำหรับวัจนภิกษุ ได้เกิดเฉพาะแล้ว ในสกุลพราหมณ์
อันไม่เจือปน ตลอด ๕๐๐ ชาติ(คือไม่มีระหว่างกันด้วยระหว่างแห่งชาติ
เป็นต้น, ได้แก่ เกิดตามลำดับ ๕๐๐ ชาติ), วาพะว่าคนถ้อยนั้น ของวัจนภิกษุนั้น
สั่งสมมาแล้ว ตลอดกาลนาน.

อัญญกถา ปิลินทวัจฉสูตร

วสฺสวาเทน สมฺมาจรตฺติ "เอหิ วสฺส, อเปหิ วสฺสา"ติอาทินา ภิกฺขุ วสฺสวาเทน
โวหฺรติ อาลปฺติ. เอเตนฺตสฺส ตถา สมฺมาจารตฺส การณํ วาสนาติ ทสฺเสติ.
กา ปนํยํ วาสนา นาม ? ยํ กิเลสฺรหิตตฺสตาปี สนฺตฺตานเ อปฺปหีนกิเลสํ สฺมาจารสทิสส
มาจารเหตุญฺตํ อนาทิกาลภาวิเตหิ กิเลสฺหิ อาหิตํ สามตฺถุติมตฺตํ, ตถารูปา อธิมุตฺตฺติ
วทฺนฺติ.

(อ.อุทาน นนทวคฺค ปิลินทวจนฺตสฺส หน้า ๒๐๕)

พระบาลีบทว่า วสฺสวาเทน สมฺมาจรตฺติ ความว่า พระเถระย่อมกล่าวว คือ
ย่อมร้องเรียก ภิกษุทั้งหลาย ด้วยวาพะว่าคนถ้อย โดยนัยมีอาทิว่า "แน่ะเจ้าคนถ้อย
จงมา, แน่ะเจ้าคนถ้อย จงหลีกไป"ดังนี้.

ด้วยภาวะที่สั่งสมมาตลอดกาลนานนั้น ย่อมทรงแสดงว่า วาสนา(อกุศลมานะ
ที่สั่งสมในอดีตชาติ) เป็นเหตุแก่การประพฤติร้องเรียกอย่างนั้น(วจีปโยคะ
ในปัจจุบันชาติ) ของเธอ. ก็ ชื่อว่า วาสนา นี้ คืออะไร ? อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า
เป็นเพียงความสามารถใด ที่ตั้งสั่งสมมา ด้วยกิเลสทั้งหลาย(อนปายคมณียะ)
อันเธออบรมมาตลอดกาลไม่มีเบื้องต้น ที่เป็นเหตุแก่การประพฤติ(วจีปโยคะ
ในปัจจุบันชาติ)เหมือนกับการประพฤติของบุคคลผู้มีกิเลสทั้งหลายยังไม่ถูกละ

ในสันดาน แม่ของพระเจ้าสวหะผู้เว้นจากกิเลสแล้ว, (ความสามารถคืออกุศลมานะ ที่เป็นเหตุแก่การประพฤติ(ทางกายและวาจา) ได้แก่ อธิมุตติ(สภาพน้อมใจลงในอารมณ์) ที่มีสภาวะอย่างนั้น.

วิ.อารมฺมเณ อธิมฺจฺจตีติ อธิมุตฺติ.

ชื่อว่า อธิมุตติ เพราะอรรถว่า สภาพที่น้อมใจลงในอารมณ์

ปริยายศัพท์ของอธิมุตติ

อชฺฌมาสโย อธิปฺปาโย   อาสโย อภิสนฺธิ จ
ภาโวธิมุตฺติ ฉนฺโทถ   โทโส อาทินโว ภเว.

(อภิธาน ข้อ ๗๖๖)

สภาพน้อมใจลงใน, มี ๗ ศัพท์ คือ อชฺฌมาสโย อธิปฺปาโย อาสโย อภิสนฺธิ ภาโว อธิมุตฺติ ฉนฺโทถ. โทโส, อทฺตราย มี ๒ ศัพท์ คือ โทโส อาทินโว.

มหาฎีกา

กา ปนายํ วาสนา นาม ? ปหีนกิเลสสุสาปี อปฺปหีนกิเลสสุส ปโยคสทิส-
ปโยคเหตุภูโต กิเลสนิหิตโต สามตฺถุถิยวิเสโส आयสุมโต ปิลินทวจฺจนสุส
วสสฺสมุททาจารนิมิตฺตํ วिय. (มหาฎีกา ข้อ ๑๒๕ หน้า ๒๕๘)

ถามว่า ก็ ชื่อว่า วาสนานี้ คืออะไร ? ตอบว่า คือ ความสามารถที่พิเศษ
อันตั้งลงเพราะกิเลส ที่เป็นเหตุแก่ปโยคะ(ทางกายและวาจา ในปัจจุบันชาติ)
เหมือนกับปโยคะ ของบุคคลผู้มีกิเลสยังไม่ถูกละ แม้แห่งพระเจ้าสวหะผู้มีกิเลส
ถูกละแล้ว เหมือนอย่าง(อกุศลมานะ)วาสนา(ในอดีตชาติ)ที่เป็นนิमितเหตุ
แก่การประพฤติเปล่งวาจาขึ้นว่า วสโล(เจ้าคนถ้อย) ของท่านปิลินทวัจจะ.

จุพฎีกา

สวาสนานํ กิเลสานํ วิทฺธํสิตตฺตฺตาติ อิมินา ปจฺเจกพฺพุเทหิ อสาธารณํ ภควโต
อรหตฺตํ ทสฺเสติ เตสํ วาสนาย อปฺปหีนตฺตา. วาสนา จ นาม นิกฺกกิเลสสุสาปี สกิเลสสุส

วีย สกกลญญะยานวโฆชาทิตุวารตตยปโยควิคฺคโต เหตุภูโต กิเลสหิต อากาโร
 จิรนิคฺคพิตปทานํ นิคฺคพโมกฺเขปิ สงฺกฺจิตคฺคมนเหตุโก นิคฺคพิตนิหิต อากาโร วีย.
 ยาย ปิลินทวจฺจตุเถราทีนํ วสสโวหาราทิวิคฺคตา โหติ, อัย "วาสนา"ติ คเหตุพฺพา.
 (จูฬฎีกา ข้อ ๑๒๕)

ด้วยบทว่า "เพราะทรงกำจัดกิเลสทั้งหลาย พร้อมกับวาสนาทั้งหลาย
 (คือทำให้ไม่เป็นเหตุแก่กายวิปโยคะในปัจจุบันชาติ)"นี้ ย่อมแสดง ถึงความเป็น
 พระอรหันต์ ของพระผู้มีพระภาค ที่ไม่สาธารณะ กับพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย
 เพราะความที่วาสนา(อกุศลที่เป็นอนปายคมนิยะ) ของพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น
 ยังละไม่ได้(คือยังเป็นเหตุแก่กายวิปโยคะในปัจจุบันชาติ). อนึ่ง ชื่อว่า วาสนา ได้แก่
 อาการอันตั้งลง เพราะกิเลสที่เป็นเหตุ ในคุณพิเศษคือปโยคะทางทวาร ๓ มีการไม่
 หยั่งรู้ธรรมที่ควรรู้ทั้งสิ้นเป็นต้น แม้ของผู้ไม่มีกิเลสแล้ว เป็นเหมือนอย่างของผู้มี
 กิเลส, ประคองอาการ อันตั้งวางลงของเท้าที่เคยบวม ที่เป็นเหตุ แก่การเดินทางที่หัดสั้น
 ลง แม้ในเมื่อพ้น จากการบวมแล้ว ของผู้มีเท้าบวมมายาวนาน. ความเป็นคุณวิเศษมี
 โวหารว่าคนถ้อยเป็นต้น ของพระปิณฑวัจฉเถระเป็นต้น, ความเป็นคุณวิเศษนี้
 พึงถือเอาว่า"เป็นวาสนา(คืออกุศลวาสนาที่ยังเป็นเหตุแก่วิปโยคะในปัจจุบันชาติ)"
 ดังนี้.

อภิธานปฺปทีปิกามุฏิก

วส นิวาเส, ย, วาสนา, กิเลสาทินํ สตุติวิเสสปี. สหิ กุสลาปี อตุติ อกุสลาปี
 อพฺยาภาตปิ, ตตุต ปหาตพฺพาปี อตุติ อปฺปหาตพฺพาปี. ตตุต ยา กุสลาพฺยาภาตา,
 น สหิ ปหาตพฺพา. ยา ปน อกุสลา, สหิ สฺซุขุมตฺรตฺยา ภควโตเยว อริยมคฺเคน
 ปหาตพฺพา, นาญญสํ. เอวํ สหิ อริยานมุปี อปายฺยปฺปตฺติ ลียาติ. น ลียา,
 สพฺเพสมฺเว อริยานํ อปายฺยปฺปตฺติเหตุกาย วาสนาย ปหีนตฺตา. ทฺวิธา หิ อกุสลา วาสนา
 กายวิปโยคเหตุภูตา จ อปายฺยปฺปตฺติเหตุภูตา จ. ตตุต ปุริมํ ภควโตเยว อริยมคฺเคน
 ปหาตพฺพา, อิตฺธา สพฺเพสมฺมุปี อริยมคฺเคนนาติ, ตสฺมา ยํ วุตฺตา "พฺพุทฺธา วาสนา

กิเลส ปชหิตุ สกโกนุติ, นาญญ"ติ, ตํ กายวชิปโยคเหตุภูตํ วาสนํ สนุชาย วุตตํ, เนตรํ.

(อภิธานปทีปิกาฎีกา ข้อ ๘๘๒)

วส ชาติ ในอรรถ อยู่, ลง ยุ ปัจจัย, ชื่อว่า วาสนา ได้แก่ แม้ในความสามารถที่พิเศษ(อันเป็นปัจจัยได้) ของกิเลสทั้งหลายเป็นต้น.อธิบายว่า วาสนานั้น เป็นทั้งกุศล อกุศลและอัพยากตะ(มหากิริยา) มีอยู่,ในวาสนา ๓ ประการเหล่านั้น. มีทั้งที่พึงถูกละ ทั้งที่ไม่พึงถูกละ.ใน ๒ อย่างนั้น วาสนาที่เป็นกุศลและอัพยากตะใด, วาสนานั้นไม่พึงถูกละ. ส่วน วาสนาที่เป็นอกุศลใด(เป็นภาวะที่สุขุมยิ่งนัก,วาสนาที่เป็นอกุศลนั้น พึงถูกละ ด้วยอริยมรรค ของพระผู้มีพระภาคท่านนั้น(โดยการทำให้ไม่ เป็นเหตุแก่กายวชิปโยคะในปัจจุบันชาติ), ของผู้อื่น ไม่พึงถูกละ เพราะภาวะที่สุขุมยิ่งนัก.

เมื่อเป็นอย่างนี้(คือของผู้อื่นไม่พึงถูกละ, ถามว่า) การอุบัติในอบาย ก็พึงมี แก่เหล่าพระอริยบุคคล, (ตอบว่า) ไม่พึงมีหรือ, เพราะอกุศลวาสนา(อปายคมนิยะ ในอดีต)ที่เป็นเหตุแก่การอุบัติ ในอบาย ของเหล่าพระอริยบุคคลทั้งปวง ถูกละแล้ว(โดยการทำให้หมดความสามารถในการยังปฏิสนธิให้ตั้งขึ้นในอบาย).

อธิบายพิศดารว่า อกุศลวาสนา มีโดยประการ ๒ คือ วาสนา(อันเป็น อดีตอปายคมนิยะ)ที่เป็นเหตุ แก่กายปโยคะและวชิปโยคะ(ในปัจจุบัน ๑) และวาสนา(อดีตอปายคมนิยะ)ที่เป็นเหตุแก่การอุบัติในอบาย(๑), ใน ๒ ประการ เหล่านั้น อกุศลวาสนาอย่างแรก พึงถูกละ ด้วยอริยมรรค ของพระผู้มีพระภาคท่านนั้น , อกุศลวาสนานอกนี้ พึงถูกละ ด้วยอริยมรรค แม้ของพระอริยบุคคลทั้งปวง, เพราะเหตุนี้ คำใดที่กล่าวว่า"พระพุทธเจ้าท่านนั้น ย่อมสามารถ เพื่อละกิเลสทั้งหลาย พร้อมกับด้วยวาสนา, พระอริยบุคคลเหล่าอื่น ไม่สามารถเพื่อจะละ"ดังนี้, คำนั้น กล่าวหมายเอาอกุศลวาสนาที่เป็นเหตุ แก่กายปโยคะ และวชิปโยคะ, ไม่ใช่หมายเอาอกุศลวาสนาอย่างอื่น.

ว่าด้วย กุศลวาสนา อัฐฐกถา โสณทัณฑะ

เกวลมสุส อายตี นิพพานตุถาย, วาสนาภาคิยาย จ สพุพา ปุริมปัจฉิมกถา
อโหสิ. (อ.ที.สี.ปฐมภาค โสณทนต์สุตต หน้า ๒๖๓)

ถ้อยคำพระคำรัส ในเบื้องต้นและในภายหลังทั้งปวง ได้มีแล้ว
เพื่อประโยชน์แก่นิพพาน และเพื่อมีส่วนคือวาสนา(คือกุศลที่สั่งสมคุ้นเคยไว้
ในพระสัทธรรม อันเป็นอุบายเหตุแก่การบรรลุคุณวิเศษ) ในอนาคต
ของโสณทัณฑะพราหมณ์นั้นล้วนๆ.

ฎีกา โสณทัณฑะ

อายตี วิเสสาธิมนุปายภูตา ปุณฺณุกิริยาสุ ปริจยสงฺขาทา วาสนา เอว ภาโก,
ตสมิ อูปายภาเวน ปวตฺตาทิ วาสนาภาคิยา. (ฎีกา หน้า ๓๗๕)

วาสนานั้นเองเป็นส่วน กล่าวคือความสั่งสมคุ้นเคย ในบุญกิริยาทั้งหลาย
อันเป็นอุบายเหตุแก่การบรรลุคุณวิเศษ ในอนาคต, ชื่อว่า มีส่วนคือวาสนา
เพราะ(เป็นกุศลที่สั่งสม)เป็นไป โดยภาวะที่เป็นอุบายเหตุ ในการบรรลุคุณวิเศษนั้น.

อัฐฐกถา ปาฎิกสูตร

เทศนา ปนสฺส อายตี วาสนาย ปจฺจโย อโหสิ.

(อ.ที.ปาฎิกสุตต ตติยภาค หน้า ๑๖)

ก็ รัมมเทศนา ได้เป็นปัจจัย แก้วาสนา(กุศลที่สั่งสมคุ้นเคยไว้
ในพระสัทธรรมอันเป็นอุบายเหตุแก่การบรรลุคุณวิเศษ) ในอนาคต
ของภักควโคตต์ปริพพาชกนั้น.

ฎีกา ปาฎิกสูตร

วาสนายาติ กิเลสกุขยาวหาย ปฎิปตฺติยา วาสนาย.(ฎีกา หน้า ๑๕)

บทว่า แก้วาสนา ได้แก่ แก้วาสนา(กุศลที่สั่งสมคุ้นเคยไว้ในพระสัทธรรม)
เพื่อการปฏิบัติ อันเป็นเหตุนำมาซึ่งธรรมเป็นที่สิ้นกิเลส(คือนิพพาน)

อัญฎกถา มหาสีหนาทสูตร

กิมตถํ ปเนวํ อชานนุตานํ ฌมมํ เทเสตตีติ. วาสนตุถาย. เอวํ สุตโตปิ हि ฌมโม
อนาคเต ปจฺจโย โหติเยวาทิ อนาคตํ ปฏิจฺจ เทเสติ.

(อ.ม.ม. มหาสีหนาทสูตร หน้า ๓๕๖)

ถามว่า พระองค์ทรงแสดงธรรม แก่บุคคลทั้งหลายผู้ตรัสรู้ไม่ได้ อย่างนี้
เพื่อประโยชน์อะไร. ตอบว่า เพื่อประโยชน์ แก่วาสนา(กุศลที่สั่งสมคุ่นเคยไว้ใน
พระสัทธรรม). เป็นความจริงว่า พระองค์ทรงแสดงเป็นไปอาศัย ซึ่งอนาคต
ว่า พระธรรม แม้ได้ฟัง อย่างนี้ ย่อมเป็นปัจจัย(แก่คุณวิเศษ) ในอนาคตแน่นอน.
(ไม่มีคำอธิบายของฎีกา)

อัญฎกถา ปาสาธาสิสูตร

ตตฺถ ตินฺนํ ปุคฺคถานํ อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว ภควโต ฌมฺมเทสนา อตฺถํ สาเชติ.
ปทปรมานํ อนาคเต วาสนตุถาย โหติ. (อ.ม.ม.ปาสาธาสิสูตร หน้า ๘๘)

ในบุคคลทั้ง ๔ เหล่านี้ พระธรรมเทศนา ของพระผู้มีพระภาค
ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จ ในอรรถภาพนี้เท่านั้น แก่บุคคล ๓ ประเภท
มีอุคฆฏิตัญญู วิปจิตัญญูและเนยยะ. พระธรรมเทศนาย่อมมี เพื่อประโยชน์
แก่วาสนา(กุศลที่สั่งสมคุ่นเคยไว้ในพระสัทธรรม อันเป็นอุบายเหตุแก่การบรรลุคุณ
วิเศษ) ในอนาคต ของปทปรมะ.

ปุคฺคถบัญญัติ

ยสฺส ปุคฺคถสฺส พหุปี สฺสนโต พหุปี ภณโต พหุปี ธารยโต พหุปี วาจยโต น ตาย
ชาติยา ฌมฺมาภิสมโย โหติ, อयํ วุจฺจติ ปุคฺคโถ ปทปรโม.

(อภิ.ป. ๓๖/๑๕๑/๑๕๒)

เมื่อบุคคลใด ฟังมากก็ดี กล่าวมากก็ดี ทรงจำมากก็ดี สอนมากก็ดี
ฌมมาภิสมัย(มรรค ผล ฌานและวิปัสสนา) ย่อมไม่มี ในชาตินั้น, บุคคลนี้
ถูกเรียกว่า ปทปรมะ(ผู้มีพญัญชนะบทยิ่ง).

(กุศลที่สั่งสมไว้ ในพระสังฆกรรม อันเป็นอุบายเหตุแก่การบรรลุคุณวิเศษ) ในอนาคต. เป็นความจริงว่า พระผู้มีพระภาคทรงเห็นว่า "ในกาลเวลาบัดนี้ อุปนิสสัย(เพื่อมรรค) ของนิครนถ์นี้ ไม่มีอยู่, แต่ที่ เมื่อเราปรินิพพานแล้ว โดยกาลเวลาล่วงไป ๒๐๐ ปีเศษ ศาสนา จักประดิษฐานอยู่ที่ตัมพปณณทวิป, นิครนถ์นี้ บังเกิดแล้ว ในเรือนมีสกุล ที่ตัมพปณณทวิปนั้น บวชแล้วในเวลา ที่ถึงพร้อม เรือนพระไตรปิฎก ยังวิปัสสนาให้เจริญขึ้น บรรลุพระอรหัตต์พร้อมด้วย ปฏิสัมภิตาทั้งหลาย จักเป็น พระมหาชินาสพ ชื่อว่า กาทพุทธรักขิต" ดังนี้. พระผู้มีพระภาคทรงเห็นเหตุนี้ จึงทรงแสดงธรรม เพื่อประโยชน์แก่ศาสนา (กุศลที่สั่งสมไว้ ในพระสังฆกรรม อันเป็นอุบายเหตุแก่การบรรลุคุณวิเศษ) ในอนาคต.(ไม่มีคำอธิบายของฎีกา)

๒. โส ภควา อิติปิ สมมาสมพุทโธ

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า สัมมาสัมพุทโธ แม้เพราะเหตุนี้ ก็คือ ทรงเป็นผู้ตรัสรู้ญายธรรม (ธรรมที่ควรรู้)ทั้งหลายทั้งปวง คือ อภิญญาญายธรรม ทั้งหลาย(ธรรมที่ควรรู้ด้วยญาณอันยิ่ง)ได้แก่ สัจจธรรม ๔,

ปริญาญายธรรมทั้งหลาย(ธรรมที่ควรกำหนดรู้)ได้แก่ ทุกขอริยสังข์,

ปหัตตัพพธรรมทั้งหลาย(ธรรมที่ควรละ)ได้แก่อกุศลธรรมทั้งหลายที่เป็น ฝ่ายสมุทัย,

สังกัตตัพพธรรมทั้งหลาย (ธรรมที่ควรทำให้ประจักษ์แจ้ง)ได้แก่ นิพพาน และผลวิมุตติ,

และภาเวตัพพธรรมทั้งหลาย(ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น)ได้แก่ มัคคอริยสังข์ และฌานทั้งหลาย

โดยชอบคืออวิปริตตะและด้วยพระองค์เองคือ ไม่มีอาจารย์ ด้วยอานุภาพแห่ง ปฏิเวธญาณ ในวิปัสสนาญาณ มัคคญาณและสัพพัญญุตญาณเป็นต้น ของพระ ศาสดา.

องค์ธรรมของธรรม ๕ ประการ (ปฏิสัมภิทา เล่มที่ ๓๑ สุตมยญาณนิตเทศ)

๑.อภิญฺเญยยธรรม ได้แก่ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน และอนุปปพวิหาร ๕

๒.ปริญฺเญยยธรรม ได้แก่ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน

๓. ปหาตัพพธรรม ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

๔.สังฆิกาทัพพธรรม ได้แก่ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน และอนุปปพวิหาร ๕ โดยปฏิลาภสังฆิกิริยา หรืออรัมมณสังฆิกิริยา

๕.ภเวตัพพธรรม ได้แก่ ธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายศีลภาวนา สมาธิภาวนาและปัญญาภาวนา ทั้งโดยโลกียภาวนาและโลกุตตรภาวนา.

๓. โส ภควา อิติปิ วิชชาจรณสมุปฺพนโน

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า วิชชาจรณสัมปັນนะ แม้เพราะเหตุนี้ คือ ทรงเป็นผู้สมบูรณ์คือไม่พร่องหรือประกอบ(สมุปฺพนตฺตาคิ สมฺนุณาคตฺตาคิ, ปริปุณฺณตฺตาคิ วา,อวิกฺลตฺตาคิ อตฺโต). ด้วยวิชา ๓ คือ ปุพเพ-
นิवासานุสสติญาณ, จตุปปาตญาณ, และอาสวักขญาณ ที่ตรัสไว้ในภยภราวสูตร,
และวิชา ๘ คือ วิปัสสนาญาณ, มโนมยิทฺธิญาณ, อิทฺธิวิธญาณ, ทิพฺพโสตญาณ,
เจโตปริยญาณ, ปุพเพนิवासานุสสติญาณ, ทิพฺพจักขุญาณ, และอาสวักขญาณ
ที่ตรัสไว้ในอัมพพัฏฐสูตร

ความหมายคำว่า วิชชา

วินุทีย์ วินุทตติ วิชชา, ยถาวโต อุปลพุกตติ อตุโถ. อตุตโน วา ปฏิปกุขสุส วิชฌนญญูณ วิชชา, ตโมกขนุทธาทิกสุส ปทาลนญญูณาติ อตุโถ. ตโต เอว อตุตโน วิสยสุส วิทิตกรณญญูณปิ วิชชา.

ชื่อว่า วิชชา เพราะอรรถว่า ได้สิ่งที่ควรได้, ความว่า ได้ตามความเป็นจริง (วิท ญาณวิมัสสนลาภตุญญูบ+ณฺย + อา, ทุยเป็นชฺช). อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า วิชชา เพราะอรรถว่า ทิมแทงปฏิบัติภักษกรรมของตน, ความว่า เพราะอรรถว่า ทำลายกองแห่งความมืดเป็นต้น (วิท วิชฌเน + ณฺยปัจจย + อา). เพราะเหตุนี้เอง จึงชื่อว่า วิชชา แม้เพราะอรรถว่า กระทำอารมณ์ของตนให้ปรากฏ (วิทิต + กร + อปัจจย + อา).

และทรงเป็นผู้สมบูรณ์ ด้วยจรณะ ๑๕ คือ สีลสังวร, อินทริเยสุ คุตตทวารตา (ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทริย์ทั้งหลาย), โภชเน มัตตัญญูตา, ชาคริยานุโยค (การประกอบวิริยะเนื่องๆ), พระสัทธรรม ๗ ประการคือ ศรัทธา หิริ โอตตปปะ พาหุสัจจะ วิริยะ สติ ปัญญา, และรูปาวจรมาณ ๔ . เป็นความจริงว่า เพราะเหตุคือพระอริยสาวก ย่อมเที่ยวไป คือยอมไป สุ่มตทิสด้วย ธรรม ๑๕ ประการเหล่านี้แน่นอน เพราะเหตุนี้ จึงเรียกธรรม ๑๕ ประการเหล่านี้ว่า จรณะ (ธรรมเป็นเครื่องเที่ยวไปของพระอริยสาวก). ธรรม ๑๕ ประการเหล่านี้ให้สำเร็จโดยแน่นอนในการนำไปสู่นิพพาน เพราะสงเคราะห์ลงในสิกขา ๓ ดังตรัสไว้ในมัชฌิมนิกายมัชฌิมปัณณาสกั.

ถามว่า ก็ วิชชาจรณสัมปทานี้ ย่อมได้ แม้ในเหล่าพระสาวกด้วยมิใช่หรือ ?

ตอบว่า ย่อมได้ แม้ก็จริง, แต่ถึงอย่างนั้น ก็ไม่เหมือนอย่างของ พระผู้มีพระภาค. ดังจะกล่าวต่อไปนี้คือ

ในความสมบูรณ์ ๒ อย่างเหล่านั้น วิชชาสัมปทาทำความเป็น พระสัพพัญญู แห่งพระผู้มีพระภาคให้เต็มเปี่ยม. จรณสัมปทาทำความเป็น ผู้มีพระมหากรุณาให้เต็มเปี่ยม เพราะความที่กรุณาพรหมวิหารเป็นธรรมนับเนื่อง ในจรณธรรม, และในจรณธรรมเหล่านี้ กรุณาพรหมวิหารนั้น มีสภาพสาธารณะ

แก่สัตว์ทั้งปวงนั้น เพราะถึงความเป็นมหัคคตะ.

พระผู้มีพระภาคนั้นทรงรู้แล้ว ซึ่งสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยความเป็นพระสัพพัญญู อันเป็นประธานที่มีกรุณา ทำกิจร่วมกัน, ทรงเว้นสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์ ทรงชักนำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ด้วยความเป็นผู้มีพระมหากรุณา อันเป็นประธานที่มีปัญญาทำกิจร่วมกัน แก่สัตว์ทั้งปวง, เหมือนอย่าง ท่านผู้สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะแม้ท่านอื่น ด้วยคำนี้ แสดงว่า นี่เป็นอสาธารณปฏิบัติ ของท่านผู้สมบูรณ์ด้วยวิชา และจรณะเท่านั้น.

ก็ วิชาจรณสัมปทานี้ ของพระศาสดา เป็นเหตุโดยแน่นอน แก่สัมมาปฏิบัติ ของพระสาวกทั้งหลาย เพราะความที่พระศาสนาเป็น นียยานิกธรรม เพราะเหตุนี้ สาวกทั้งหลาย ของพระองค์นั้น จึงเป็นสุปฏิปันนบุคคล, ไม่เป็นผู้ปฏิบัติชั่ว จุจพวก สาวก ของพวกเดียรัจฉานผู้มีวิชาและจรณะวิบัติ เป็นพวกทำตนให้เดือดร้อน เป็นอาทิ (สุปฏิปันนคือผู้บรรลอรियมรรค).

วิสุทธิมคคมหาฎีกา ปฐมภาค ข้อ ๑๓๓ หน้า ๒๗๖

เอตถ จ วิชฺชาสมฺปทาย สตุถฺ ปรุญฺญามหตุตฺ ปกาสิตฺ โหติ, จรณสมฺปทาย กรุณามหตุตฺ.

เตสุ ปรุญฺญาย ภควโต ชมฺมรชฺชปฺปตฺติ, กรุณาย ชมฺมสํวิภาโค.

ปรุญฺญาย สํสารทุกฺขนิพฺพิทา, กรุณาย สํสารทุกฺขสหนํ.

ปรุญฺญาย ปรทุกฺขปริชานนํ, กรุณาย ปรทุกฺขปติการารมฺโภ.

ปรุญฺญาย ปรีนิพฺพานาภิมุขภาโว, กรุณาย ตทชฺชโโม.

ปรุญฺญาย สยํ ตรณํ, กรุณาย ปเรสํ ตารณํ.

ปรุญฺญาย พุทฺธภาวสิทฺธิ, กรุณาย พุทฺธกิจฺจสิทฺธิ.

กรุณาย วา โฟธิสตุตฺตญฺมิยํ สํสาราภิมุขภาโว, ปรุญฺญาย ตตุถฺ อนภิริติ.

ตถา กรุณาย ปเรสํ อภิสาปนํ, ปรุญฺญาย สยํ ปเรหิ อภายนํ.

กรุณาย ปรี รกฺขณฺโต อตุตฺตानํ รกฺขติ, ปรุญฺญาย อตุตฺตानํ รกฺขณฺโต ปรี รกฺขติ.

ตลา กรุณาย อปรนตโป, ปญญา อนตตนตโป.

เตน อตตหิตาย ปฏิปนนาทิส จตุส ปุคฺคเลส จตฺตถปุคฺคลภาโว สิทฺโธ โหติ.

ตลา กรุณาย โลกนาตลา, ปญญา อตตนาตลา.

กรุณาย จสฺส นินฺนตาภาโว, ปญญา อุณฺณมาภาโว.

ตลา กรุณาย สพฺพสฺสเตสฺส ชนิตานุกฺโข ปญญานุกตตฺตนา น จ น สพฺพตฺถ
 วิตฺตจิตฺโต, ปญญา สพฺพชฺมเมสฺส วิตฺตจิตฺโต กรุณานุกตตฺตนา น จ น สพฺพสฺสตา-
 นุกฺคหาย ปวตฺโต .

ยถา ทิ กรุณา ภควโต สินฺหาโสภณวิหิตา, เอว ปญญา อหิ การมมฺงการ-
 วินิมุตฺตาทิ อญฺญมญฺญวิโสชิตา ปรมวิสุทฺธา คุณวิเสสา วิชฺชาจรณสมปทาหิ
 ปกาสิตาทิ ทญฺฐพฺพ.

อนึ่ง ในความสมบูรณ์ แห่งวิชาและจรณะทั้ง ๒ อย่างเหล่านี้
 ด้วยวิชาสัมปทา เป็นอันประกาศความยิ่งใหญ่แห่งพระปัญญา ของพระศาสดา,
 ด้วยจรณสัมปทา เป็นอันประกาศความยิ่งใหญ่แห่งพระกรุณา.

ในธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคทรงถึงความเป็นพระธรรมราชา
 ด้วยพระปัญญา, ทรงแบ่งปันธรรมด้วยพระกรุณา.

ทรงเปื้อน่ายในสังสารทุกข์ ด้วยพระปัญญา, ทรงอดทนต่อสังสารทุกข์
 ด้วยพระกรุณา.

ทรงกำหนดรู้ทุกข์ของผู้อื่น ด้วยพระปัญญา, ทรงปรารภการบำบัดทุกข์
 ของผู้อื่น ด้วยพระกรุณา.

ทรงมุ่งพระพักตร์สู่ปรินิพพาน(ปรินิพพานาภิมุขภาโว) ด้วยพระปัญญา,
 ทรงให้บรรลุปรินิพพานนั้น(ตททคโม) ด้วยพระกรุณา.

ทรงข้ามเองด้วยพระปัญญา, ทรงยังสัตว์เหล่าอื่นให้ข้ามด้วยพระกรุณา.

ทรงสำเร็จความเป็นพระพุทฺธเจ้า ด้วยพระปัญญา, ทรงสำเร็จพระพุทฺธกิจ
 ด้วยพระกรุณา.

ทรงมุ่งพระพักตร์สู่สังสารวัฏฏ์ ในภูมิแห่งพระโพธิสัตว์ ด้วยพระกรุณา, ทรงไม่มีความยินดี(อนภริติ) ในสังสารวัฏฏ์นั้น ด้วยพระปัญญา.

ทรงยังสัตว์เหล่าอื่นให้หมดภัย ด้วยพระกรุณา, ทรงหมดภัยตนเอง จากสัตว์เหล่าอื่น ด้วยพระปัญญา.

เมื่อทรงรักษาผู้อื่น ด้วยพระกรุณา ย่อมทรงรักษาพระองค์เอง, เมื่อทรงรักษาพระองค์เอง ด้วยพระปัญญา ย่อมทรงรักษาผู้อื่น.

ไม่ทรงทำสัตว์อื่นให้เดือดร้อน ด้วยพระกรุณา, ไม่ทรงทำพระองค์เอง ให้เดือดร้อน ด้วยพระปัญญา. เพราะเหตุนี้ จึงทรงเป็นผู้สำเร็จ ความเป็นบุคคล ที่ ๔ คือทรงเป็นบุคคลผู้ปฏิบัติทั้งเพื่อประโยชน์ตน ทั้งเพื่อประโยชน์ผู้อื่น สมดังที่ตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้ มีปรากฏ ในโลก ๔ จำพวก เป็นไฉน คือ บุคคลผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน และไม่ปฏิบัติ เพื่อประโยชน์ผู้อื่น(๑) ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน (๑) ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น (๑) ผู้ปฏิบัติทั้ง เพื่อประโยชน์ตน ทั้งเพื่อประโยชน์ผู้อื่น (๑) ดังนี้.

ทรงมีความเป็น โลกนาถ(ที่พึ่งของชาวโลก) ด้วยพระกรุณา, ทรงมีความเป็นอัตตนาถ(ที่พึ่งของตนเอง) ด้วยพระปัญญา.

ทรงมีความอ่อนโยน ด้วยพระกรุณา, ไม่ทรงมีความขกตน ด้วยพระปัญญา.

ทรงเกิดการอนุเคราะห์ ในสัตว์ทั้งปวง ด้วยพระกรุณา แต่เพราะทรงดำเนินตามด้วยพระปัญญา จะไม่ทรงเป็นผู้มีจิตคลายกำหนด ในสัตว์ทั้งปวง ก็หาไม่, ทรงเป็นผู้มีจิตคลายกำหนดในธรรมทั้งปวง ด้วยพระปัญญา แต่ เพราะทรงดำเนินตามพระกรุณา จะไม่ทรงเป็นไป เพื่อการอนุเคราะห์สัตว์ทั้งปวง ก็หาไม่.

เหมือนอย่างว่า พระกรุณา ของพระผู้มีพระภาค เป็นธรรมที่ละเว้น จากความเส่นหาและความโศก ฉันท, พระปัญญา ก็เป็นธรรมที่พ้นจากอหังการ (การทำความเห็นว่าเป็นเรา) และมมังการ(การทำความเห็นว่าเป็นของเรา) ฉันทนั้น.

เพราะเหตุนี้ ฟังทราบว่าคุณวิเศษทั้งหลาย อันบรมบริสุทธิ มีการชำระ
ซึ่งกันและกันให้หมดจด เป็นอันประกาศแล้ว ด้วยความสมบูรณ์แห่งวิชา
และจรณะ.

มหากรุณาและอุบายโกศล เป็นปัจจัยแก่บารมีเหมือนอย่างอภินิหาร

(อ.จริยาปิฎก หน้า ๓๓๓ - ๘)

ยถา จ อภินิหารโร, เอว มหากรุณา อุบายโกศลลลยจ. ตตถ อุบายโกศลลล นาม
ทานาทินิ โภชิสมถารภาวสุส นิमितตถุตา ปญญา, ยาหิ มหากรุณูปายโกศลลลตาหิ
มหาปริธานิ อตตสุขนिरเปกขตา นิรนุตริ ปรีทิตกรณปสุตตา สุกุกเรหิปี
มหาโพชิสตตจริเตหิ วิสาทาภาโว ปสาทสมพุทธิทสุสนสวานานุสรณกาเลสุปี
สตุตทานิ หิตสุขปปฏิลาภเหตุภาโว จ สมปชชติ. ตถา หิสุส ปญญา ย พุทธภาวสิทธิ
กรุณาย พุทธกมมุสิทธิ, ปญญา ย สยิ ตริติ กรุณาย ปเร ตาเรติ, ปญญา ย ปรทุกข
ปริชานาติ กรุณาย ปรทุกขปติการิ อารภติ ฯ เป ฯ พลเวสารชชนิปผลตีติ
สพพสุสาปี ปารมิตาผลสุส วิเสเสน อุบายภาวโต ปญญากรุณา ปารมินิ ปจจโย.
อิทลย ทวยิ ปารมินิ วิย ปณิธานสุสาปี ปจจโย.

อนึ่ง อภินิหารเป็นปัจจัยแก่บารมี ฉันทิ, มหากรุณา และความเป็นผู้ฉลาด
อันเป็นอุบาย ก็เป็นปัจจัยแก่บารมี ฉันทินั้น. ชื่อว่า อุบายโกศลละ ได้แก่ ปญญา
อันเป็นนิमितเหตุ แก่โพชิสมถารภาวะ ของบารมีทั้งหลายมีทานเป็นต้น .

การไม่เพ่งเล็งสุขของตน(๑) การขวนขวายในการทำประโยชน์แก่ผู้อื่น
เพื่อผู้อื่น โดยนิรันดร(๑) ความไม่มีแห่งการไม่ยินดีคือ ไม่มีความเหนื่อยอ่อน
ด้วยความประพฤติกของพระมหาโพชิสัตว์แม้ทำได้โดยยากนัก(๑) และความเป็นเหตุ
ได้หิตสุข ของสัตว์ทั้งหลาย แม้ในเวลาทีเลื่อมใส ที่รู้ ที่เห็น ที่ฟัง ที่ระลึกเนื่องๆ(๑)
ย่อมสำเร็จด้วยดี แก่มหาบุรุษทั้งหลาย เพราะมหากรุณาและความเป็นผู้ฉลาดอันเป็น
อุบายเหล่านี้.

เป็นความจริงโดยประการอย่างนั้น ความสำเร็จแห่งพุทธภาวะของมหาบุรุษนั้น ย่อมมี ด้วยพระปัญญา, ความสำเร็จแห่งการงานของพระพุทธเจ้า ย่อมมี ด้วยพระกรุณา.

ทรงข้ามเองด้วยพระปัญญา, ทรงยังสัตว์เหล่าอื่นให้ข้ามด้วยพระกรุณา.

ทรงกำหนดรู้ทุกข์ของผู้อื่น ด้วยพระปัญญา, ทรงปรารภการบำบัดทุกข์ของผู้อื่น ด้วยพระกรุณา.

ทรงเบื่อหน่ายในสังสารทุกข์ ด้วยพระปัญญา, ทรงอดทนคือยอมรับต่อสังสารทุกข์ ด้วยพระกรุณา.

ทรงมุ่งพระพักตร์สู่นิพพาน(นิพพานาภิมุข) ด้วยพระปัญญา, ทรงถึงวิมุตติด้วยพระกรุณา.

ทรงมุ่งพระพักตร์สู่สังสารวิมุตติ ในภุมิแห่งพระโพธิสัตว์ ด้วยพระกรุณา, ทรงไม่มีความยินดี ในสังสารวิมุตตินั้น ด้วยพระปัญญา.

ทรงเป็นผู้มีจิตคล้ายกำหนดในธรรมทั้งปวง ด้วยพระปัญญา แต่ เพราะทรงดำเนินตามพระกรุณา จะไม่ทรงเป็นไป เพื่อการอนุเคราะห์สัตว์ทั้งปวง ก็หาไม่, ทรงอนุเคราะห์ แม้ในสัตว์ทั้งปวง ด้วยพระกรุณา แต่ เพราะทรงดำเนินตามด้วยพระปัญญา จะไม่ทรงเป็นผู้มีจิตคล้ายกำหนด ในสัตว์ทั้งปวง ก็หาไม่

ความเป็นผู้ไม่มีอหังการและมมังการ ด้วยพระปัญญา, ความไม่มีแห่งความเกียจคร้านและความเศร้าโศก ด้วยพระกรุณา.

ความเป็นที่พึ่งของตนและของคนอื่น, ความเป็นผู้มีปัญญาและมีความกล้าตามลำดับ ด้วยพระปัญญาและพระกรุณา.

ความเป็นผู้ไม่ทำตนให้เดือดร้อน ด้วยพระปัญญา และไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ด้วยพระกรุณา.

ความสำเร็จประโยชน์ตน ด้วยพระปัญญา และความสำเร็จประโยชน์ผู้อื่น ด้วยพระกรุณา

ความเป็นผู้ไม่มีภัยเอง ด้วยพระปัญญา และความไม่ทำสัตว์อื่น
ให้หวาดกลัว ด้วยพระกรุณา.

ความเป็นผู้มีธรรมเป็นใหญ่ ด้วยพระปัญญา และมีโลกเป็นใหญ่
ด้วยพระกรุณา.

ความเป็นผู้รู้คุณที่ผู้อื่นทำแล้ว ด้วยพระปัญญา และเป็นผู้อุปการะก่อน
ด้วยพระกรุณา.

ความปราศจากโมหะ ด้วยพระปัญญา และความปราศจากตัณหา
ด้วยพระกรุณา.

ความสำเร็จแห่งวิชา ด้วยพระปัญญา และความสำเร็จแห่งจรณะ
ด้วยพระกรุณา.

ความสำเร็จแห่งพละ ด้วยพระปัญญา และความสำเร็จแห่งเวสารัชชะ
ด้วยพระกรุณา

เพราะเหตุนี้ ปญญาและกรุณา เป็นปัจจัย แก่บารมีทั้งหลาย เพราะความเป็น
อุบาย โดยพิเศษแห่งผลของแม่บารมีทั้งปวง.อนึ่ง ปญญาและกรุณาทั้ง ๒ นี้เป็น
ปัจจัย แม่แก่ปณิธาน เหมือนอย่างเป็นปัจจัย แก่บารมีทั้งหลาย.

อนึ่ง พระพุทธคุณทั้งหลาย แม้อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ไม่ทรงสามารถ
เพื่อจะตรัสสรรเสริญให้สิ้นสุดลง แม้ด้วยกัปทั้งหลายมิใช่น้อย เพราะเป็นธรรม
หาที่สุคมิได้ หาปริมาณมิได้.นี้ เป็นผล ของบารมีทั้งหลายเหล่านั้น .
สมดังที่กล่าวไว้ว่า:-

พุทธโศปี พุทธสุส ภเวยย วณฺณํ กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสฺมาโน
จีเยถ กปฺโป จิรทีฆมนฺุตเร วณฺโณ น จีเยถ ตถาคตฺตฺส.

(สุ.วิ.๑/๓๐๔/๒๕๕,ป.สุ. ๒/๔๒๕/๓๐๔,อุทาน.อ. ๓๖๐)

หากว่า แม่พระพุทธเจ้า ฟังพรรณนา ซึ่งพระคุณ ของพระพุทธเจ้า
ไม่ตรัสอยู่ซึ่งพระธรรมเทศนาอื่น แม่ตลอดกัป

ก็ย่อมสิ้นไป ในระหว่างเวลายาวนาน

คุณ ของพระตถาคต หาได้สิ้นไปไม่.

และยังได้ตรัสไว้อีกว่า ใครๆ ไม่พึงนับพระนาม ของพระมเหสีเจ้า โดยพระคุณที่มีอยู่ พึงยกพระนามขึ้น โดยพระคุณ แม้ตั้งพันนาม.

๔. โส ภควา อิติปิ สุคโต

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า สุคตะ แม้เพราะเหตุนี้ คือ

ทรงเป็นผู้มีทางไป คืออริยมรรคทั้งดงาม อันเป็นอุบายบรรลุนิพพาน(๑)

ทรงเป็นผู้เสด็จไปสู่ฐานะที่ดียิ่งคืออมตนิพพาน(๑)

ทรงเป็นผู้เสด็จไปด้วยดี คือไม่ทรงหวนกลับมาสู่กิเลสทั้งหลาย ที่ทรงละแล้ว ด้วยมรรคนั้น ๆ อีก, หรือคือทรงเป็นผู้ทำประโยชน์และความสุข แก่ชาวโลกทั้งปวง ด้วยสัมมาปฏิบัติ, หรือว่าคือเสด็จไปไม่เข้าใกล้ส่วนสุดเหล่านี้ คือสัสตตะกับอุจเฉทะ, กามสุขกับอัตตกิลมณะ(๑)

ทรงเป็นผู้ตรัส พระวาจาด้วยดี คือตรัสวาจาที่สมควรเท่านั้น ในฐานะที่ควร คือจริงแท้ ได้แก่แจ้งจวจาอันเว้นจากมุสาวาท, ประกอบด้วยประโยชน์คือเป็นเหตุนำมาซึ่งประโยชน์ ๓ มีทิวฐัมมิกะเป็นต้น ได้แก่ สุภาสิตวาจาอันเว้นจากปิสุณวาจาและฉัมมวาจาอันเว้นจากสัมผัปปลาปะ, และวาจานั้นเป็นปิยวาจาอันเว้นจากผรุสวาจา ดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า :-

“ก็แล ตถาคตรู้วจาใด จริงแท้ ประกอบด้วยประโยชน์,และวาจานั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจ ของพวกชนเหล่าอื่น, ในข้อนั้น ตถาคต ย่อมเป็นผู้รู้กาล ในการกล่าววาจานั้น.

ก็แล ตถาคตรู้วจาใด จริงแท้ ประกอบด้วยประโยชน์,และวาจานั้น เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ ของพวกชนเหล่าอื่น, ในข้อนั้น ตถาคต ย่อมเป็นผู้รู้กาล ในการกล่าววาจานั้น” ดังนี้.

โดยแท้จริงแล้ว พระวาจา ของพระผู้มีพระภาค แม้ไม่เป็นที่รักแก่บางคน โดยเพียงแค่มารากฎแก่โศตะ ก็ชื่อว่า น่ารัก(ปิย) น่าชอบใจ(มนาปี) เท่านั้น เพราะเป็นเหตุสำเร็จประโยชน์ คือ เป็นเหตุนำมาซึ่งประโยชน์และความสุข แก่สัตว์โลก โดยส่วนเดียว (๑).

ทรงเป็นผู้มีการเสด็จไปสู่เวเนยชน อันเป็นกิริยาที่งดงาม เพราะให้สำเร็จความสุข แก่เวเนยชนทั้งหลายเหล่านั้น, หรือเป็นผู้มีการเสด็จไปด้วยพระวรกาย ที่งดงาม เพราะความที่ทรงมีรูปกายประดับด้วยมหาปริสลักษณะ และพระอนุพยัญชนะ, หรือว่า เป็นผู้มีการดำเนินไปด้วยพระญาณที่งดงาม เพราะความปราศจากโทษ และเพราะความนำมาซึ่งความสุข แก่สัตว์ทั้งหลาย จำเดิมแต่ตั้งความปรารถนาจนถึงตรัสรู้อย่างยิ่งใหญ่(๑).

ทรงเป็นผู้เสด็จไปคือหยั่งรู้โดยชอบ ด้วยอำนาจปริญาภิสมัย. เป็นผู้เสด็จไปคือล่วงเลยไปโดยชอบ ด้วยอำนาจปหานาภิสมัย. เป็นผู้เสด็จไปคือบรรลุถึงโดยชอบ ด้วยอำนาจสังนิกิริยาภิสมัย. เป็นผู้เสด็จไปคือปฏิบัติโดยชอบ ด้วยอำนาจภาวนาภิสมัย(๑).

ทรงเป็นผู้เสด็จไปคือรู้ยิ่งซึ่งโลกพร้อมทั้งเทวโลกทั้งปวง โดยชอบ คือโดยประจักษ์ คุจคุณละขามป้อมบนฝ่ามือ(๑).

๕. โส ภควา อิติปิ โลกวิทู

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า โลกวิทู แม้เพราะเหตุนี้ คือ

ทรงเป็นผู้รู้ชั้นธโลก โดยทุกขสภาวะ, รู้โลกสมุทัย โดยเหตุเกิดขึ้นของโลก, รู้โลกนิโรธ โดยเป็นที่ดับของโลก, และรู้โลกนิโรธคามินิปฏิบัติโดยอุบายบรรลุนิโรธ.

หรือ ทรงเป็นผู้รู้โลกทั้ง ๓ อธิบายว่า ทรงรู้สังขารโลก ดังคำที่ตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง(ได้แก่สังขารธรรม) มีความตั้งอยู่ได้เพราะอาหาร(ได้แก่ปัจจัย) เป็นต้น,

ทรงรู้สัตว์โลก อธิบายว่า ทรงรู้อาสยะคือที่มาอาศัยอยู่ของจิต ๔ อย่าง ความว่า ทรงรู้อาสยะ ๒ อย่าง ได้แก่ สัสตทิฏฐิและอุจเจททิฏฐิ ของสัตว์ปุณฺชนทั้งหลาย และทรงรู้อาสยะ ๒ อย่าง ได้แก่ อนุโลมิกขันติญาณ และยถาภูตญาณ ของสัตว์ผู้บริสุทธิ์ทั้งหลาย, เมื่อทรงรู้ ก็ย่อมรู้ แม้ในขณะที่ ทิฏฐิ และญาณเหล่านั้นยังไม่ดำเนินไป. และทรงรู้อนุสย ๗ อย่างที่กำลังเป็นไป โดยภาวะที่ติดตามไป ในสันดานของสัตว์นั้น ด้วยเหตุที่กล่าวมานี้ ชื่อว่า ทรงรู้อาสยะ และอนุสย ด้วยอาสยานุสยญาณ เป็นต้น,

ทรงรู้โอกาสโลก อธิบายว่า พระผู้มีพระภาค ทรงรู้จักรวาลทั้งหลาย คือโลกธาตุทั้งหลาย อันไม่มีที่สิ้นสุด คืออันใดเหล่าอื่น ไม่อาจนับได้ว่า มีอยู่ประมาณเท่านี้ ด้วยพุทธญาณ.

ก็ คำว่า โลกวิทู นี้ แสดงถึงทรงเป็นผู้รู้ด้วยอานุภาพแห่งญาณทั้งหลาย มีสัมพัณฺณุตญาณ อาสยานุสยญาณ เป็นต้น

๖. โส ภควา อิติปิ อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ แม้เพราะเหตุนี้ คือ ทรงเป็นนายสารถิคือผู้ยังบุรุษบุคคลผู้ควรแก่การฝึก ให้แล่นไป ไม่มีใครยิ่งกว่า โดยประการที่บุรุษผู้ควรฝึกทั้งหลาย นั่งอยู่ โดยบัลลังก์เดียวเท่านั้น ย่อมแล่นไป ไม่ติดขัดสู่ทิศทั้ง ๘ คือสมาบตี ๘ นิโรธสมาบตีทิศ และอมตทิศ.

๗. โส ภควา อิติปิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า สตฺถา เทวมนุสฺสานํ แม้เพราะเหตุนี้ คือ

ทรงเป็นผู้อนุศาสน์ ด้วยประโยชน์ ๓ คือ ทิฏฐิธัมมิกัตถะ(ประโยชน์ที่ประกอบในอรรถภาพอันประจักษ์) สัมปราชยิกัตถะ(ประโยชน์ที่ประกอบในภพ

อันบุคคลพึงไปโดยชอบ) และปรมัตถะ(ประโยชน์อันสูงสุด) ตามสมควร
แก่ประโยชน์นั้น ๆ ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย(๑).

อีกนัยหนึ่ง ทรงเป็นผู้นำดูจนายหมู่ ที่ยังเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ผู้เป็นเวเนยยสัตว์ให้ข้ามภพกัณดาร ชาตีกัณดารเป็นต้น(๑).

กั อุกกั ตาเรนฺติ เอตฺถาติ กนฺตาโร,นิรุทโก อรณฺญปฺปเทโส.รूपหิวเสน ปน
อิตรปิ อรณฺญปฺปเทโส ตถา วุจฺจติ. (สารตฺถทีปนีฎีกา ๑/๑/๓๖๕)

พวกบุคคลย่อมยังน้ำให้ข้ามไปในหนทางนี้ เพราะเหตุนี้ หนทางนี้ ชื่อว่า
กัณดาร(หนทางเป็นที่นำน้ำติดตัวข้ามไป), ได้แก่ ประเทศป่าที่ไม่มีน้ำ.แต่แม้ประเทศ
ปานอกนี้ ก็ยอมถูกเรียก โดยประการว่ากัณดารอย่างนั้น โดยรูปหิ.

๘. โส ภควา อิติปิ พุทฺโธ

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า พุทฺธะ แม้เพราะเหตุนี้ คือ
ทรงเป็นผู้ตรัสรู้ญะยธรรม ๕ ทั้งสิ้น ด้วยอำนาจแห่งพุทฺธญาณแม้ทั้งปวง
พร้อมทั้งสัพพัญญุตญาณอันต่อจากอรหัตตผล(๑).

อีกนัยหนึ่ง ทรงเป็นผู้ตรัสรู้ورىสัจจ ๔ และทรงยังสัตว์ทั้งหลาย
แม้เหล่าอื่นให้ตรัสรู้ ด้วยอานุภาพแห่งเทศนาญาณ ของพระศาสดา(๑).

ญะยธรรม ๕

(๑).สังขาร ๓๑ ได้แก่ จิต ๑ เจตสิก ๕๒ นิปผันนรูป ๑๘

(๒).วิการรูป ๕ (๓).ลักขณรูป ๔ (๔).นิพพาน (๕).ปัญญาตี

๙. โส ภควา อิติปิ ภควา

(คำว่า ภควา บทแรก แสดงโดยพระนาม, บทหลัง แสดงโดยพระคุณ)

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงชื่อว่า ภควา แม้เพราะเหตุนี้ คือ

๑. ทรงเป็น **ภากุยวา** คือผู้มีกุศลบารมี ที่สูงสุดมีทานศีลเป็นต้น อันยังโลกียโลกุตตรสุขให้บังเกิด และทรงมีมัคคกุศลที่ยังโลกุตตรสุขให้บังเกิด (ภากุย - บุญบารมี + วนตุ บังชัย - ผู้มี,ภากุยวา,รสสะอาที่ภา เป็น อ,ลบย ที่ คุย เป็น ภควา)

๒. ทรงเป็น **ภคควา** คือผู้มีการหักทำลาย ซึ่งกิเลสทั้งปวง(ภคค - หักทำลาย + วนตุ บังชัยในอัสสัคคิตัทธิต - ผู้มี,นตุ กับ สิ วิภติ เป็น อา จึงเป็นภคควา, ลบ คุ เป็น ภควา)

๓. ทรงเป็น **ภคิ**(ภค ศัพท์ + อีบังชัยในอัสสัคคิตัทธิต) คือผู้มีภคธรรมที่เรียกว่า **บุญญาภินิหาร ๖** ได้แก่ (๓.๑).ทรงมี **อิสสริยะในจิต** ของพระองค์ ความว่า การที่ทรงทำจิต ของพระองค์ให้ถึงความเป็นวสี อันเป็นเหตุสำเร็จวิหารธรรมมีความเป็นผู้สำคัญในสิ่งที่เป็นปฏิกุศลเป็นต้นว่าไม่เป็นปฏิกุศลเป็นต้น,แม้อิทธิวิระ มีอริฎฐานิทธิ เป็นต้น ก็เป็นอิสสริยะในจิต,หรือ **อิสสริยะในรูปกาย** ที่ชาวโลกเขายกย่องมีการทำร่างกายให้เล็กชื่อว่า **อณิมา**,การทำร่างกายให้เบา โดยการเดินไป ในอากาศเป็นต้น ชื่อว่า **ลณิมา**,การทำร่างกายให้ใหญ่โตชื่อว่า **มหิมา**,การเสด็จไปสู่ประเทศตาม พุทธประสงค์ชื่อว่า **ปัตติ**,การให้สำเร็จตามพุทธประสงค์ ด้วยอำนาจอริฎฐานิทธิ เป็นต้นชื่อว่า **ปากัมมะ**,ความที่พระองค์เองเป็นผู้มีอำนาจ ชื่อว่า **อิสิตา**,ความเป็นผู้มี วสีในอิทธิวิระชื่อว่า **วลิตา**,เมื่อไปทางอากาศก็ดี เมื่อทำกิจทั้งสิ้นก็ดี การถึงความ เสร็จสิ้นลงได้ในที่ทั้งปวงชื่อว่า **ยัตถกามาวสายิตา**.

(๓.๒).ทรงมี **โลกุตตรธรรม ๘**

(๓.๓).ทรงมี **พระกิตติยศ** อันแผ่ไปในโลกทั้ง ๓,

(๓.๔).ทรงมี **พระสิริ** แห่งอวยวะน้อยใหญ่ทั้งปวง

(๓.๕).ทรงมี **พระกาม**ที่หมายถึงความสำเร็จประโยชน์ตน และผู้อื่น ที่ทรงประสงค์ ด้วยอำนาจปณิธาน ๓ มีมโนปณิธานเป็นต้น

(๓.๖).ทรงมี **ปยัตตะ** คือวิริยบารมีและอริยมรรคที่เป็นเหตุอุบัติแห่ง การเป็นครูของชาวโลก(ภค - บุญ + วนตุ บังชัย - ผู้มี,สิ วิภติ,นตุกับสิ เป็นอา เป็นภควา)

๔. ทรงเป็น **วิภตุตวา** คือผู้จำแนก ซึ่งสรรพธรรมทั้งหลาย มีกุศลเป็นต้น (วิ + ภข - จำแนก + ตวนตุ บังจัยในกัตตุ, วิภตุตวา, ลป วิ, อาเทศ ตต เป็นค เป็นภควา)

๕. ทรงเป็น **ภตุตวา** คือผู้เสพ ซึ่งวิหารธรรม วิเวกธรรม วิโมกขธรรม เป็นต้น (ภขธาตุ - เสพ + ตวนตุ บังจัยในกัตตุ, ภตุตวา, นตุกับสิเป็นอา, ตต เป็นค เป็นภควา)

๖. ทรงเป็น **ภเวสุ วนุตคมน** คือผู้คายทิ้งซึ่งตัณหาที่ให้เข้าไปในภพ ๓ (ภววนุตคมน, ลป วทีภ, นุตที่วนุต, มนที่คมน, สลั้บวคเป็นคว, ทิมะอที่วเป็นอา เป็นภควา)

๗. ทรงเป็น **ภชี** (ภขธาตุ - ใ้, เสพ + อี บังจัยในกัตตุ) คือผู้ให้ปัน ซึ่งพระธรรมรัตนะ, หรือเป็น **ภชี** คือผู้เสพ ซึ่งเสนาสนะอันสงัด (ภขธาตุ - ใ้, เสพ + ตวนตุ บังจัยในกัตตุ, ภตุตวา, นตุกับสิเป็นอา, ตต เป็นค เป็นภควา)

๘. ทรงเป็น **ภาคี** (ภาคศัพท์ + อี บังจัยในอัสสัดถิตัทธิต) คือผู้มีส่วน แห่งบังจัย ๔ เป็นต้น, (ภาคศัพท์ - ส่วน + วนตุ บังจัย - ผู้มี, ภควา, รัสสะอาที่ภาเป็น อ เป็นภควา)

๙. ทรงเป็น **สุภาวิตตต** คือผู้มีตบอบรมแล้วโดยชอบ ด้วยลำดับแห่งภาวนาเป็นอนก มีกายภาวนา ศิลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา (ภาวิต ศัพท์ + วนตุ บังจัย, ภาวิตวา, รัสสะอาที่ภา เป็นอ, ลป วิ, อาเทศ ต เป็นค เป็นภควา)

๑๐. ทรงเป็น **ภวนุตค** คือผู้ถึงที่สุดแห่งภพ (ภวานุต + คม + กวิ บังจัย - ผู้ถึง, ภวนุตค, สลั้บ วนุต กับ ค, ลป นุต, สิ เป็นอา เป็นภควา)

ว่าโดยย่อ พระพุทฺธคุณมี ๒ ประการ

ก็ ในพระพุทฺธคุณทั้ง ๕ เหล่านี้ ว่าโดยย่อ พระพุทฺธคุณมี ๒ ประการ คือ

๑. **อตฺตหิตสมบัตติ** ความถึงพร้อมแห่งประโยชน์ส่วนพระองค์

๒. **ปรหิตปฏิบัติ** การปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น.

ในพระพุทฺธคุณ ๒ ประการเหล่านั้น อตฺตหิตสมบัตติมี ๒ อย่าง โดยแยกเป็นปหานสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งการละ) และญาณสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งญาณ), ส่วน เพราะสัมปทาทั้งหลายมีอานุภาพสัมปทาเป็นต้น (ความถึงพร้อมแห่งอานุภาพเป็นต้น) ก็ยังลงภายในสัมปทาทั้ง ๒ เหล่านี้

เพราะไม่มีการเว้นจากสัมปทาทั้ง ๒ เหล่านี้ .

ปรหิตปฏิบัติ ก็มี ๒ อย่าง โดยแยกเป็น **ปโยคะ**(ความเพียร) และ **อสาชยะ** (อหยาตัย).

ในปรหิตปฏิบัติ ๒ อย่างเหล่านี้ ว่าโดยปโยคะ ได้แก่การทรงเพียรแนะนำธรรมอันนำออกไปจากทุกข์ทั้งปวง ของพระผู้มีพระภาคผู้มีพระทัย มิได้ทรงเพ่งเล็งลาภสักการะ เป็นปรหิตปฏิบัติ โดยปโยคะ.

ว่าโดยอสาชยะ ได้แก่ ความเป็นผู้ทรงแสวงหาประโยชน์ เป็นนิตย แม้ในเหล่าสัตว์ผู้ประทุษร้ายตอบต่อพระองค์, การทรงรอคอยเวลาสุกงามแห่งพระญาณเป็นต้น, และอัตถจริยา(การทรงประพฤติประโยชน์) แม้ด้วยการรับเอาอามิสเป็นต้น เป็นปรหิตปฏิบัติ โดยอสาชยะ.

เพราะเหตุดังกล่าวนี้ บัดนี้ พึงทราบการถือเอาบททั้งหลาย มีบทว่า อรหํ เป็นต้น ในพระบาลี โดยเกี่ยวกับการเปิดเผยพระพุทธานุคุณ ๒ ประการเหล่านี้ต่อไปเถิด.

ในพระพุทธานุคุณ ทั้ง ๘ เหล่านี้ ด้วยบทว่า อรหํ นี้ ท่านเปิดเผยอัตตहितสมบัติ(ความถึงพร้อมแห่งประโยชน์ส่วนพระองค์)ของพระผู้มีพระภาคด้วยอำนาจปหานสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งการละ).

ด้วยบททั้งหลายว่า **สมุมาสมุพุทฺโธ** และว่า **โลกวิทู** เหล่านี้ ท่านเปิดเผยอัตตहितสมบัติ ด้วยอำนาจญาณสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งญาณ).

ถามว่า ก็ ความเป็นสัมมาสัมพุทธะ ย่อมถูกแสดง แม้ด้วยบทนี้ว่า **โลกวิทู** มีใช่หรือ ?

ตอบว่า เป็นความจริง ย่อมถูกแสดงไว้, แต่ ความแตกต่างกัน มีอยู่, คือ

ด้วยบทว่า **สมุมาสมุพุทฺโธ** นี้ ท่านแสดง อานุภาพแห่งสัพพัญญุตญาณ.

ส่วน ด้วยบทว่า **โลกวิทู** นี้ ท่านแสดง แม้อานุภาพแห่งญาณทั้งหลาย มีอาสยานุสยญาณเป็นต้นด้วย.

ด้วยบทว่า วิชฺชาจรณสมุปฺปนฺโน นี้ ท่านเปิดเผย อัตตหิตสมบัติแม้ทั้งหมดคือ ด้วยอำนาจสัมปทาทั้ง ๒ อย่าง ของพระผู้มีพระภาค.

ด้วยบทว่า สุกฺโต นี้ ท่านเปิดเผย อัตตหิตสมบัติทั้ง ๒ อย่าง และปรหิตปฏิบัติทั้ง ๒ อย่าง ของพระผู้มีพระภาค จำเดิมแต่ทรงเริ่มประชุม บารมี ขึ้นมา.

ด้วยบททั้งหลายว่า อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ, สตฺถา เทวมนุสฺसानํ เหล่านี้ ท่านเปิดเผย ปรหิตปฏิบัติทั้ง ๒ อย่าง ของพระผู้มีพระภาค.

ด้วยบทว่า พุทฺโธ นี้ ท่านเปิดเผย อัตตหิตสมบัติทั้ง ๒ อย่าง และปรหิตปฏิบัติทั้ง ๒ อย่าง ของพระผู้มีพระภาค.

ก็ เพราะอธิบายอย่างนี้ ครั้นกล่าวแล้วว่า สมฺมาสมฺพุทฺโธ คำกล่าวอีกว่า พุทฺโธ ก็ย่อมเป็นคำสำเร็จประโยชน์อย่างดี, เพราะบทว่า สมฺมาสมฺพุทฺโธ ท่านเปิดเผย อัตตหิตสมบัติเท่านั้น ด้วยอำนาจญาณสัมปทาเท่านั้น.

ด้วยเหตุนี้แหละ ท่านอาจารย์วิสุทธิมคค์จึงกล่าวว่า

จตุตฺตริ สจฺจานิ อตฺตนาปี พุชฺฌิ, อญฺเญปี สตฺเต โพรเสตีติ พุทฺโธ.

พระองค์ตรัสรู้แล้ว ซึ่งสัจจะ ๔ แม้ด้วยพระองค์เอง(อัตตหิตสมบัติ), ก็แม้ทรงยังสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ให้ตรัสรู้แล้ว(ปรหิตสมบัติ)ฉะนั้น ชื่อว่า พุทฺธะ.

และแม้ด้วยบทว่า ภควา นี้ ท่านเปิดเผย อัตตหิตสมบัติทั้ง ๒ อย่าง และปรหิตปฏิบัติทั้ง ๒ อย่างทั้งปวง ของพระผู้มีพระภาค จำเดิมแต่เริ่มประชุมบารมี ขึ้นมา.

ว่าโดยย่อ พระพุทฺธคุณมี ๓ ประการ

อีกนัยหนึ่ง พึงทราบว่ พระพุทฺธคุณ โดยสังเขปมี ๓ ประการ คือ

๑.เหตุสมบัติ (ความถึงพร้อมแห่งเหตุของพระองค์)

๒.ผลสมบัติ (ความถึงพร้อมแห่งผลของพระองค์)

๓.การอุปการะแก่สัตว์.

ในพระพุทฺธคุณทั้ง ๓ เหล่านี้ ด้วยบทเหล่านี้ว่า อรหํ, สมฺมาสมฺพุทฺโธ,

วิชาจรณสมุปนโน, โลกวิทู ท่านเปิดเผย พระพุทธรูปทั้งหลาย ด้วยอำนาจ
ผลสมบัติ.

ด้วยบทเหล่านี้ว่า อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ, สตฺถา เทวมนุสฺसानํ
ท่านประกาศ พระพุทธรูปทั้งหลาย ด้วยอำนาจการอุปการะแก่สัตว์.

ด้วยบทว่า พุทฺโธ นี้ ท่านเปิดเผย พระพุทธรูปทั้งหลาย ด้วยอำนาจ
ผลสมบัติ และด้วยอำนาจการอุปการะแก่สัตว์.

ส่วน ด้วยบทเหล่านี้ว่า สุกฺโต, ภควา ท่านเปิดเผย พระพุทธรูปทั้งหลาย
ด้วยอำนาจเหตุสมบัติ ผลสมบัติ และการอุปการะแก่สัตว์.

พุทธานุสสติสำเร็จอุปจารณเท่านั้น

เมื่อ พระ โยคีผู้เจริญ พุทธานุสสติกรรมฐานนั้น ระลึกเนื่อง ๆ
ถึงพระพุทธรูปทั้งหลาย(พุทฺธคุเณ)ว่า“พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงเป็น
พระอรหันต์ เพราะเหตุนี้ ๆ ฯลฯ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงเป็นพระภควา
เพราะเหตุนี้ ๆ” อย่างนี้

ในสมัยที่ระลึกเนื่อง ๆ ถึงพระพุทธรูปนั้น (อุปจาร)จิตของเธอ ย่อมไม่เป็นจิต
ที่ถูกระคะกัสมุรม, ไม่เป็นจิตที่ถูกโทสะกัสมุรม, ไม่เป็นจิตที่ถูกโมหะกัสมุรมทีเดียว
, ในสมัยนั้น (อุปจาร)จิตของเธอ ย่อมเป็นจิตที่ดำเนิน ไปตรงถึงเท่านั้น
โดยการปฏิบัติสู่สมถนิมิตอันเป็นมัชฌิมา เพราะปราศจากความหดหู่
และความฟุ้งซ่าน โดยการทำคุณของพระตถาคตเจ้าให้เป็นอารมณ์.

(อธิบายว่า)ก็ ธรรมทั้งหลายมีวิตกเป็นต้น เป็นไปแล้ว โดยภาวะที่เด่นชัด ๆ
ยิ่งๆขึ้นไป ในส่วนเบื้องต้น ตามลำดับ, เมื่อเป็นธรรมที่เด่นชัดถึงที่สุด
โดยการปฏิบัติสู่สมถนิมิตอันเป็นมัชฌิมา และโดยภาวะที่อินทรีย์ทั้งหลาย
มีกิจรสเสมอกัน, ในกาลนั้น องค์ฌานทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้น ในขณะเดียวกัน
อย่างนี้ คือ เมื่อเธอวิตกเนื่องๆ ถึงพระพุทธรูปทั้งหลาย ตามประการที่กล่าวแล้ว
ในตอนต้น โดยนัยว่า“โส ภควา อิติปิ อรหํ”เป็นต้น, (อุปจาร)วิตกและวิจารณ์

อันโน้มไป ในพระพุทธรูปทั้งหลาย ย่อมเป็นไป แก่เธอผู้ข่มนิวรณ์ได้ เพราะไม่มี
ปรัญญฐานมีรากะเป็นต้น แก่เธอผู้มีจิตดำเนินไปตรงดิ่ง โดยภาวะที่จิตมุ่งหน้า
ต่อกรรมฐาน ตามนัยที่กล่าวแล้วอย่างนี้.

เมื่อคอยวิตกเนืองๆ คอยพิจารณาเนือง ๆ ถึงพระพุทธรูปทั้งหลาย(พุทธรูป)
(อุปจาร)ปีติมีกำลัง ที่ให้สำเร็จอุปจารณา ย่อมเกิดขึ้น.

ความร่าร้อนแห่งกายและจิต(คือกิเลสทั้งหลายที่สหระคตกับอุทธัจจะ
อันเป็นปฏิปักษ์ต่อกายและจิตตปัสสัทธิ) ของเธอผู้มีจิตประกอบด้วยปีติ
ย่อมสงบระงับ เพราะปัสสัทธิ อันมีปีติเป็นปทัฏฐฐาน. กายิกสุขและเจตสิกสุข
(ที่เป็นอุปจาระ) ย่อมเกิดขึ้น แก่เธอผู้มีความร่าร้อนอันสงบระงับแล้ว.

จิตของเธอผู้มีสุข เป็นจิตมีพระพุทธรูปเป็นอารมณ์ ย่อมเป็นอุปจารสมาธิ
ดังกล่าวมาจะนี้.

สำเร็จเพียงอุปจารณา เพราะเหตุ ๓ ประการ

๑. เพราะภาวะที่พระพุทธรูปทั้งหลายมีอรหัตตคุณเป็นต้น ลึกซึ่ง
โดยอารมณ์ อธิบายว่า (อุปจาร)สมถภาวนา ย่อมไม่ได้ที่ตั้งมั่น ในอารมณ์ที่ลึกซึ่ง
เหมือนกับ เรือที่ตกจมไป ในน้ำลึก ย่อมไม่ได้ที่ตั้งมั่น(คือลอยไปไม่ได้).

๒. เพราะภาวะที่พระพุทธรูปทั้งหลายลึกซึ่ง โดยความเป็นสภาวะธรรม
(มีศีลเป็นต้น).

๓. หรือเพราะภาวะที่(อุปจาร)จิตนี้ยอมไปด้วยความระลึกเนือง ๆ
ถึงพระพุทธรูป มีประการต่างๆ มีอรหัตตคุณเป็นต้น. เพราะเหตุนี้ ฌานนี้
ย่อมเกิดขึ้น ไม่ถึงอัปปนา ถึงอุปจาระเท่านั้น(ในพระพุทธรูปมีประการต่างๆ).

พุทธรูปานํ ปน คมฺภีรตย นานปฺปการุณฺณาสฺสธรรมาธิมุตฺตตย วา อปฺปนํ
อปฺปตฺวา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติ. (วิ.ม.ข้อ ๑๔๕)

(ข้อที่ ๒) อธิบายว่า สภาวะธรรม(มีศีลเป็นต้น) เป็นภาวะที่ลึกซึ่ง,
ส่วน บัญญัติ(ว่า อรหํ เป็นต้น)ไม่ลึกซึ่ง. ถ้ามแย้งว่า ก็ สภาวะธรรม(มีศีลเป็นต้น)

อันพระโยคี ย่อมกำหนดถือเอาได้ ด้วยอำนาจบัญญัติ(ว่าอรหํ เป็นต้น)ที่เกิดจากสภาวะธรรมนั้น(ตชชาปญญตติวเสน) มิใช่หรือ ?

ตอบว่า เป็นความจริงว่า ในส่วนเบื้องต้น ย่อมกำหนดถือเอาสภาวะธรรม (มีศีลเป็นต้น) ด้วยอำนาจบัญญัติ(ว่า อรหํ เป็นต้น)ที่เกิดจากสภาวะธรรมนั้น, แต่ เมื่อภาวนา ให้เจริญไปอยู่ (อุปจาร)จิตก้าวล่วงแล้ว ซึ่งบัญญัติ(ว่า อรหํ เป็นต้น) ย่อมตั้งอยู่ในสภาวะธรรม(มีศีลเป็นต้น)เท่านั้น.

ถามแย้งว่า ก็ อรูปฌานที่ ๒ และที่ ๔ ย่อมสำเร็จเป็นอัปปนา ในบางอารมณ์ แม้ที่เป็นสภาวะธรรมได้ มิใช่หรือ ?

ตอบว่า เป็นความจริง ย่อมสำเร็จได้, แต่ว่า อรูปฌานที่ ๒ และที่ ๔ นั้นแล ย่อมสำเร็จได้ ในอารมณ์มีประการเดียว, ส่วน (อุปจาร)ฌานอันมีพระพุทธรุณทั้งหลาย เป็นอารมณ์นี้ มีอารมณ์นานาประการ(๕).

มีคำถามแย้งอีกว่า เมื่อพระโยคีทำมณสิการให้เป็นไป ในโกฏฐาสทั้งหลาย มีผมเป็นต้น อันมีนานาประการ(๓๒) ภาวนาย่อมตั้งมั่นลงได้ ด้วยสามารถแห่งอัปปนา ในโกฏฐาสหนึ่งเดียวเท่านั้น(คือในบรรดาโกฏฐาส ๓๒ อย่างใด อย่างหนึ่งเท่านั้น)ฉันใด, ในพุทธานุสสติกัมมัฏฐานนี้ เพราะเหตุไร ภาวนาจึงไม่เป็น เหมือนกายคตาสติ(คือภาวนาย่อมตั้งมั่นลงได้ ด้วยสามารถแห่งอัปปนา ในพระพุทธรุณหนึ่งเดียวเท่านั้น) ฉะนั้นเล่า ?

ตอบว่า ข้อเปรียบเทียบนี้ไม่เหมาะสมกัน. เพราะว่า แม้เมื่อโกฏฐาสทั้งหลายมีมากมาย(๓๒) (อัปปนา)ภาวนา ก็ย่อมเป็นไป โดยประการเดียวเท่านั้น คือ โดยการถือเอาเฉพาะอาการที่เป็นปฏิภูล(บัญญัติ)เท่านั้น(ในโกฏฐาสอย่างใด อย่างหนึ่ง),แต่ ในพุทธานุสสติกัมมัฏฐานนี้ ความที่พระพุทธรุณทั้งหลาย มีนานาประการ(๕) โดยประการต่าง ๆ(คือ อรหํ มี ๕ ประการเป็นต้น), (อุปจาระ) ภาวนานี้ ย่อมไม่อาจ เพื่อตั้งอยู่ในพระคุณประการเดียวเท่านั้น เพราะความมีกำลังแห่งศรัทธา ในพระพุทธรุณทั้งหลายที่ปรากฏอยู่ โดยประจักษ์ ด้วยกำลังแห่งภาวนา.(น อยเมกสุมีเขว कुणे ऋद्धं सकु गोदि ภาวนापเลน पञ्चकुचोत्त पुत्रुणकुणेषु

อุปถุฏหนุเตสุ สทุธาย พลวภาวโต, มหาฎีกา ข้อ ๑๔๕)

ฌานนี้ ย่อมถึง ซึ่งการนับว่า เป็นพุทธานุสสตินั่นเอง เพราะเป็นฌานที่เกิดขึ้น ด้วยอำนาจความระลึกเนื่อง ๆ ถึงพระพุทธรูทคุณทั้งหลาย.

อานิสงส์พุทธานุสสติ

๑.ก็แล ภิกษุนี้ ผู้ตามประกอบพุทธานุสสติ ย่อมเป็นผู้มีความเคารพ มีความยำเกรง ในพระศาสดา เพราะพระพุทธรูทคุณปรากฏโดยประจักษ์.

๒.เป็นผู้บรรลุซึ่งความไพบุลย์แห่งศรัทธาที่ไม่หวั่นไหว ในเพราะวาทะแห่งมิจฉาทิฎฐิ, ความไพบุลย์แห่งสติ ด้วยอำนาจการระลึกเนื่อง ๆ ถึงพุทธรูทคุณทั้งหลาย, ความไพบุลย์แห่งปัญญา เพราะความที่พระพุทธรูทคุณลึกซึ้งยิ่งนัก, และความไพบุลย์แห่งบุญ เพราะความที่พระพุทธรูทคุณเป็นเขตบุญอันโอฬาร

๓.เป็นผู้มากไปด้วยปีติและปราโมช

๔.เป็นผู้ครอบงำต่อความกลัวและอารมณ์ที่น่ากลัว

๕.เป็นผู้สามารถยอมรับต่อความทุกข์ เพราะความหมุนคายออกไปของสรีรทุกข์ ด้วยพุทธานุสสติ

๖.เป็นผู้ได้ความสำคัญว่าอยู่ร่วมกันกับพระศาสดา

๗.แม้สรีระของเธอที่อนุสสติในพุทธรูทคุณ ประทับอยู่ ย่อมเป็นสรีระควรแก่การบูชา คุจเรือนพระเจดีย์

๘.จิตของเธอย่อมโน้มไปในพุทธรูทมิ

๙.ในเมื่อ ประจวบเข้ากับ วัตถุที่ ฟิงถ่วงละเมิด หิริ โอตตปปะ ย่อมปรากฏ แก่เธอ ราวกะเห็นพระศาสดาอยู่ต่อหน้า

๑๐.เมื่อยังไม่แทงตลอดสัจจะที่ยิ่งขึ้นไป เธอยอมมีสุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า

ตสุมา หเว อปฺปมาทํ   กยิราถ สุเมธโส

เอวํ มหानุภาวาย   พุทธานุสฺสติยา สทา.

เพราะเหตุนั้นแล บัณฑิตผู้มีปัญญาดี พึงทำความไม่ประมาท
ในพุทธานุสสติ อันมีอานุภาพมาก อย่างนี้ ในกาลทั้งปวง.